

TƏRCÜMƏ MƏTNLƏRİNDƏ SEMANTİK YAYINMALAR VƏ ÜSLUBİ SAPMALARIN LİŦVİSTİK TƏHLİLİ

Nailə Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: nail_af@mail.ru

ORCID: 0009-0001-7668-3747

DOI: <https://doi.org/10.30546/2960-1967.2026.1.2053>

Xülasə. Bu tədqiqat tərcümə mətnlərində semantik yayınmalar və üslubi sapmaların əsas səbəb və formalarını linqvistik baxımdan təhlil edir. Məqalədə göstərilir ki, tərcümə yalnız sözlərin bir dildən digərinə ötürülməsi deyil, həm də mənə, kontekst, üslub və mədəni məzmunun adekvat şəkildə yenidən qurulması prosesidir. Bu səbəbdən tərcümə keyfiyyəti semantik ekvivalentliyin, funksional uyğunluğun və üslubi bütövlüyün qorunması ilə müəyyən olunur.

Araşdırmada leksik mənə xətalari, mənə daralması və genişlənməsi, yanlış mənə ötürülməsi, mədəni mənə sürüşmələri və sintaktik-üslubi uyğunsuzluqlar tərcümədə ən çox rast gəlinən problemlər kimi izah olunur. Nəticədə vurğulanır ki, bu cür xətalərin qarşısını almaq üçün tərcüməçinin dil və mədəniyyət biliyi, kontekstual təhlil bacarığı, eləcə də redaktə və linqvistik analiz üsullarından sistemli istifadə xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: semantik yayınma, üslubi sapma, tərcümə keyfiyyəti, semantik ekvivalentlik, linqvistik təhlil

Giriş

Tərcümə ən ümumi mənada bir dildə yaradılmış mesajın başqa bir dildə yenidən qurulması prosesi kimi izah olunsada, əslində bu proses yalnız dil vahidlərinin mexaniki şəkildə ötürülməsi ilə məhdudlaşmır; o, çoxqatlı mənalandırma, şərh və yenidən istehsal fəaliyyətini əhatə edir. Bu səbəbdən tərcümə mətnlərinin qiymətləndirilməsi təkcə söz qarşılıqlarının düzgün seçilməsi əsasında deyil, həm də mənə, kontekst, funksional uyğunluq, üslub və mədəni transfer səviyyələrində qurulan əlaqənin keyfiyyəti əsasında aparılmalıdır. Xüsusilə tərcümə mətnlərində müşahidə olunan semantik yayınmalar və üslubi xətalər göstərir ki, tərcümə yalnız texniki bacarıq sahəsi deyil, eyni zamanda dilçilik, mədəniyyət və kommunikasiya səriştəsi tələb edən mürəkkəb fəaliyyət sahəsidir. Bu baxımdan tərcümə mətnlərinin linqvistik təhlili mənbə mətnlə hədəf mətn arasında qurulan münasibətin nə dərəcədə adekvat və funksional olduğunu üzə çıxaran əsas tədqiqat çərçivələrindən biri kimi çıxış edir. Belə bir təhlil həm tərcümə prosesində yaranan mənə sürüşmələrini və üslubi pozuntuları aşkara çıxarır, həm də tərcümə keyfiyyətini müəyyənləşdirən amillərin elmi müstəvidə araşdırılmasına imkan yaradır [2].

Əsas hissə

Tərcümə prosesinin mərkəzində dayanan əsas anlayışlardan biri semantik ekvivalentlikdir. Semantik ekvivalentlik mənbə mətnədə ifadə olunan məzmunun hədəf dilə düzgün, dolğun və kontekstə uyğun şəkildə ötürülməsini nəzərdə tutur. Burada əsas məqsəd sözlərin lüğəvi mənalarını bir-birinə mexaniki şəkildə uyğunlaşdırmaq deyil; əksinə, mənbə mətnin ifadə etmək istədiyi ideyanın, müəllif niyyətinin, assosiativ mənə sahəsinin və kontekstual qatlarının hədəf dildə funksional bütövlük daxilində yenidən qurulmasıdır. Buna görə də semantik ekvivalentlik yalnız dil vahidlərinin formal uyğunluğu ilə deyil, kontekstual təhlil, mədəni interpretasiya və mətnin daxili bütövlüyünün qorunması ilə təmin olunan dinamik bir struktur kimi dəyərləndirilməlidir. Başqa sözlə, tərcümə söz səviyyəsində zahiri oxşarlıq yaratmaqdan daha çox, kommunikativ dəyər baxımından ekvivalent bir mətn formalaşdırmaq cəhdidir. Bu mənada tərcüməçinin vəzifəsi mənbə mətni səthi şəkildə köçürmək deyil, onun çoxqatlı semantik quruluşunu hədəf dilin imkanları və ifadə vasitələri çərçivəsində yenidən təşkil etməkdir [7, 1]. Bu kontekstdə mənbə mətnlə hədəf mətn arasında münasibət tərcüməşünaslığın əsas nəzəri oxlarından biri kimi xüsusi əhəmiyyət qazanır. Mənbə mətn tərcümə prosesinin ilkin semantik və praqmatik bazasını formalaşdırdığı

halda, hədəf mətn həmin məzmunun başqa bir dil və mədəniyyət sistemində yenidən qurulmuş nəticəsi kimi qəbul edilir. Lakin bu münasibəti sadəcə xətti və mexaniki ötürmə modeli ilə izah etmək mümkün deyildir. Çünki hər bir mətn aid olduğu dilin sintaktik quruluşunu, semantik əlaqələrini, mədəni istinadlarını və pragmatik istifadə xüsusiyyətlərini özündə daşıyır. Hədəf mətn isə mənbə mətnin sadə surəti olmaqdan daha çox, hədəf dilin normaları, kommunikativ gözləntiləri və ifadə ənənələri əsasında yenidən formalaşdırılan müstəqil mətn strukturu kimi meydana çıxır. Bu səbəbdən mənbə mətnlə hədəf mətn arasındakı münasibət oxşarlıqla transformasiya arasında qurulan həssas bir tarazlığa söykənir. Uğurlu tərcümə məhz məna, funksiya və üslub səviyyələrində bu tarazlığı qoruya bilən tərcümə hesab olunur. Əks halda hədəf mətn ya mənbə mətnə həddindən artıq bağlı qalaraq süni və ağır görünüş qazanır, ya da ondan uzaqlaşaraq kommunikativ sədaqətini və məna bütövlüyünü itirir [5].

Tərcümə prosesinin yalnız məna ötürülməsi ilə məhdudlaşmadığı, üslub elementlərinin rolu nəzərə alındıqda daha aydın görünür. Üslub mətnin necə ifadə olunduğunu müəyyən edən dil, struktur və ritorik seçimlərin məcmusudur. Söz seçimi, cümlələrin uzunluğu, ritm, ton, ifadə səviyyəsi, rəsmi və ya qeyri-rəsmi üslub dərəcəsi, məcazlardan istifadə və sintaktik quruluş kimi amillər yalnız mətnin informasiya məzmununu deyil, həm də onun təsir gücünü, estetik xüsusiyyətini və identikliyi formalaşdırır. Buna görə də tərcümədə üslubun qorunması məzmunun düzgün ötürülməsi qədər mühüm əhəmiyyət daşıyır. Hər hansı bir mətn semantik baxımdan düzgün tərcümə edilsə belə, əgər müəllifin ifadə tərzini, mətnin tonu və ya janra xas stilistik xüsusiyyətlər hədəf dildə itirilirsə, həmin tərcümə tam və uğurlu hesab edilə bilməz. Xüsusilə bədii mətnlərdə üslub mətnin estetik dəyərini və emosional yükünü daşıyan əsas komponent olduğuna görə, stilistik itki birbaşa əsərin bədii keyfiyyətinə zərər vurur. Akademik, texniki və elmi mətnlərdə isə üslub daha çox aydınlıq, dəqiqlik, obyektivlik və terminoloji ardıcılıq prinsipləri üzərində qurulur. Deməli, hər bir mətn növü öz məqsədinə və kommunikativ kontekstinə uyğun bir üslub sistemə malikdir və tərcüməçidən gözlənilən də bu sistemi təhlil edərək hədəf dildə funksional şəkildə yenidən qurmaqdır [6]. Məhz buna görə tərcümə mətnlərində müşahidə olunan qüsurlar yalnız dil səhvləri kimi qiymətləndirilə bilməz; onlar çox vaxt mətnin həm məna, həm də üslub quruluşunda baş verən daha dərin və sistemli pozuntuların göstəricisi kimi çıxış edir. Tərcümə mətnlərində meydana gələn semantik yayınmalar, mənbə mətnin məna sahəsinin hədəf mətnində yanlış, natamam, daraldılmış, genişləndirilmiş və ya kontekstdən uzaqlaşdırılmış şəkildə yenidən qurulması nəticəsində ortaya çıxır. Bu yayınmaların ən aydın və tez nəzərə çarpan formalarından biri leksik səviyyədə baş verən məna xətalardır. Leksik səpmələr, adətən, söz seçimində yol verilən uyğunsuzluqlar, kontekstə uyğun olmayan qarşılıqların seçilməsi, terminoloji qeyri-dəqiqlik və ya çoxmənalı sözlərin yanlış şərh olunması nəticəsində yaranır. Xüsusilə eyni sözün müxtəlif kontekstlərdə fərqli məna yükü daşması tərcüməçidən diqqətli kontekstual təhlil tələb edir. Kontekstdən təcrid olunmuş şəkildə seçilən qarşılıqlar zahirən düzgün görünsə belə, mətnin ümumi semantik strukturu və kommunikativ istiqaməti üçün yanıltıcı ola bilər. Buna görə də leksik düzgünlük yalnız lüğəvi biliklə məhdudlaşmır; o, sözün mətn daxilindəki funksiyasının, semantik yükünün və assosiativ məna sahəsinin düzgün dərk edilməsinə əsaslanır [1].

Semantik yayınmaların digər mühüm formaları məna daralması və məna genişlənməsi kimi təzahür edir. Məna daralması mənbə mətndəki söz və ya ifadənin malik olduğu daha geniş məna sahəsinin hədəf mətnində daha məhdud çərçivədə ifadə olunması ilə xarakterizə olunur. Bu halda mənbə mətnə mövcud olan semantik zənginlik və çoxqatlılıq azalır, oxucuya daha məhdud məzmun təqdim edilir. Məna genişlənməsi isə əksinə, mənbə mətnə konkret və sərhədləri müəyyən olan bir anlayışın hədəf mətnində daha ümumi və ya daha geniş mənada ifadə olunması ilə nəticələnir. Hər iki halda hədəf mətn mənbə mətndəki anlayış sərhədlərini tam şəkildə qorumaqda çətinlik çəkir. Bununla belə, bu cür dəyişikliklər hər

zaman təsadüfi və ya qeyri-peşəkar müdaxilə kimi qiymətləndirilməməlidir. Bəzi hallarda tərcüməçi hədəf auditoriyanın bilik səviyyəsini, mətnin funksiyasını və ya hədəf dilin ifadə imkanlarını nəzərə alaraq məqsədyönlü şəkildə məna daraltma və ya genişləndirmə strategiyalarından istifadə edə bilər. Lakin belə müdaxilələrin məqbul hesab olunması üçün onların mətnin kommunikativ funksiyasına xələl gətirməməsi və mənbə mətndəki əsas semantik nüvəni qoruyub saxlaması vacibdir. Əks təqdirdə, bu strategiyalar məna itkisinə və təhrifə səbəb ola bilər.

Tərcümə prosesində tez-tez rast gəlinən ən ciddi problemlərdən biri də yanlış məna ötürülməsidir. Yanlış məna ötürülməsi, mənbə mətnin və ya onun müəyyən bir ifadəsinin tərcüməçi tərəfindən səhv şərh edilməsi nəticəsində yaranır və əksər hallarda tərcümə prosesinin ən həssas mərhələsi olan anlama mərhələsində baş verən uğursuzluğu əks etdirir. Bu tip səhvlər yalnız ayrı-ayrı sözlərin səhv tərcüməsi ilə məhdudlaşmır; frazeoloji birləşmələrin, məcazi ifadələrin, gizli məna qatlarının, ironiya və dolayı nitq formalarının yanlış izahı da eyni dərəcədə semantik pozuntu yarada bilər. Xüsusilə bədii və yüksək mədəni yüklü mətnlərdə görünən məna ilə yanaşı, onun arxasında dayanan assosiativ, emosional və simvolik qatların diqqətdən kənar qalması tərcümənin həm semantik, həm də estetik dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə zəiflədir. Texniki, elmi və akademik mətnlərdə isə yanlış məna ötürülməsi informasiyanın təhrifinə, terminoloji qarışıqlığa və elmi etibarlılığın zədələnməsinə səbəb ola bilər. Bu baxımdan tərcüməçidən yalnız yüksək dil biliyi deyil, həm də mətnin aid olduğu sahə, janr və konseptual çərçivə haqqında yetkin anlayış tələb olunur [6].

Semantik yayınmaların ən diqqətçəkən formalarından biri mədəni məna sürüşmələridir. Hər bir dil mənsub olduğu cəmiyyətin tarixi yaddaşını, dəyərlər sistemini, simvolik təfəkkürünü və gündəlik həyat praktikasını özündə daşdığı üçün bəzi ifadələr yalnız dil baxımından deyil, eyni zamanda mədəni baxımdan da xüsusi məna yükünə malik olur. Bu səbəbdən belə elementlərin hədəf dilə ötürülməsində sözbəsöz tərcümə əksər hallarda kifayət etmir. Frazeologizmlər, atalar sözləri, ənənəvi anlayışlar, tarixi istinadlar, yumor və ironiya kimi mədəniyyətə bağlı vahidlər hədəf dildə eyni təsiri avtomatik şəkildə yaratmır. Belə hallarda tərcüməçi ya mədəni uyğunlaşdırma strategiyalarından istifadə edir, ya da izahlı ifadə üsullarına müraciət etməklə hədəf oxucunun məzmunu adekvat şəkildə qavramasına şərait yaradır. Mədəni məna sürüşmələri isə məhz bu strategiyalar düzgün seçilmədikdə və ya kontekstə uyğun tətbiq olunmadıqda meydana çıxır. Nəticədə hədəf mətndə ya məna daralması baş verir, ya da mənbə mədəniyyətinə xas assosiativ, simvolik və emosional məna qatları itir. Bu baxımdan tərcümə yalnız dillərarası deyil, həm də mədəniyyətlərarası vasitəçilik fəaliyyəti kimi dəyərləndirilməlidir [2, 1]. Bağlamdan qopma nəticəsində yaranan məna xətaləri də tərcümə mətnlərinin linqvistik təhlilində xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki söz və ifadələr çox vaxt yalnız lüğəvi məna ilə deyil, yerləşdikləri cümlə, abzas, mətn növü və ümumi kommunikativ məqsəd daxilində məna qazanır. Buna görə də tərcüməçinin mətni parçalanmış şəkildə dəyərləndirməsi, sözləri kontekstdən təcrid olunmuş formada şərh etməsi və ya mətnin ümumi istiqamətini nəzərə almaması ciddi semantik pozuntulara səbəb ola bilər. Xüsusilə akademik, hüquqi və texniki mətnlərdə terminlərin mətn daxilində daşdığı funksiya olduqca həssas olduğundan, kontekstdən kənar tərcümə seçimləri məntiqi ardıcılığı və mətnin bütövlüyünü poza bilər. Belə xətalərin qarşısını almaq üçün mətn yalnız cümlə-cümlə deyil, bütöv struktur və kommunikativ sistem daxilində oxunmalı və təhlil edilməlidir. Deməli, tərcümə prosesi həm mikro səviyyədə söz və cümlə təhlilini, həm də makro səviyyədə mətnin ümumi kontekstinin nəzərə alınmasını tələb edən ikiqat diqqət mexanizmi üzərində qurulur [4]. Məna səviyyəsində meydana çıxan bu problemlər çox zaman üslub səviyyəsindəki pozuntularla paralel şəkildə inkişaf edir.

Tərcümə mətnlərində üslub xətaləri, mənbə mətnin ifadə forması, tonu və janra xas stilistik xüsusiyyətlərinin hədəf dildə uyğun şəkildə yenidən qurulmaması nəticəsində ortaya

çıxır. Bu kontekstdə ən çox rast gəlinən problemlərdən biri sintaktik uyğunsuzluqlardır. Müxtəlif dillərin söz sırası, cümlə quruluşu prinsipləri və vurğu sistemi bir-birindən fərqləndiyi üçün mənbə dildə təbii qəbul olunan sintaktik quruluş hədəf dildə eyni şəkildə köçürüldükdə süni, ağır və ya anlaşılması çətin ifadələr yarada bilər. Xüsusilə sözbəsöz tərcümə meyli hədəf dilin təbii ritmini və axıcılığını pozaraq mətnin oxunaqlığını zəiflədir. Halbuki uğurlu tərcümə mənbə mətnin strukturunu mexaniki şəkildə təkrarlamaqdan deyil, hədəf dilin sintaktik imkanları daxilində oxşar kommunikativ təsiri yaratmaqdan ibarətdir [3].

Üslubun adekvat şəkildə ötürülməməsi də tərcümə keyfiyyətinə mənfi təsir göstərən əsas amillərdən biridir. Mətnin rəsmi və ya qeyri-rəsmi tonu, emosional yükü, ifadə intensivliyi və ritorik quruluşu tərcümə prosesində qorunmalı olan başlıca xüsusiyyətlər sırasındadır. Məsələn, rəsmi xarakterli bir mənbə mətnin hədəf dildə həddindən artıq gündəlik və sərbəst tonla təqdim olunması onun institusional və ya elmi ciddiliyini zəiflədə bilər. Eyni şəkildə, səmimi və ya bədii üslubda qələmə alınmış mətnin həddindən artıq quru və rəsmi dillə çevrilməsi də onun təbii emosional təsir gücünü azaldır. Bu fakt bir daha göstərir ki, tərcüməçi yalnız nə deyildiyini deyil, həm də necə deyildiyini diqqətlə nəzərə almalıdır. Çünki üslub mətnin oxucu ilə qurduğu münasibətin əsas müəyyənedicilərindən biridir və hədəf auditoriya üzərində yaradılmalı olan təsir çox zaman məhz üslub vasitəsilə formalaşır [1]. Rəsmi və qeyri-rəsmi dil qatlarının düzgün müəyyənləşdirilməməsi də üslubun ötürülməsində xüsusi həssaslıq tələb edən sahələrdəndir. Hər bir mətn yarandığı kommunikativ situasiyaya, funksiyasına və hədəf auditoriyasına uyğun müəyyən dil səviyyəsi tələb edir. Akademik və hüquqi mətnlərdə obyektiv, ölçülü və institusional xarakterli dil gözlənilməli halda, gündəlik ünsiyyət, media və bəzi publisistik mətnlərdə daha çevik, təbii və səmimi ifadə formaları uyğun hesab olunur. Tərcümə zamanı bu dil səviyyəsinin düzgün müəyyənləşdirilməməsi mətn növünə uyğun olmayan ifadə formalarının seçilməsinə gətirib çıxarır və nəticədə mətnin kommunikativ etibarlılığı zəifləyir. Eyni zamanda mətn janrına uyğun olmayan üslub seçimi tərcümənin funksionallığını da azaldır. Məsələn, akademik bir mətnə həddindən artıq emosional, bəzəkli və subyektiv ifadələrin işlədilməsi onun elmi xarakterinə xələl gətirə bilər; əksinə, reklam və ya bədii mətnlərdə həddindən artıq texniki və quru dilin seçilməsi mətnin təsir gücünü və emosional intensivliyini zəiflədə bilər. Buna görə də tərcümə prosesi hədəf dildə yalnız formal baxımdan düzgün deyil, həm də mətn növünə, funksiyasına və auditoriyasına uyğun ifadə forması yaratmaq məsuliyyətini daşıyır.

Uyğunsuz ifadə formaları və axıcılıq problemləri tərcümə mətnlərində tez-tez rast gəlinən əsas üslub qüsurları sırasındadır. Eyni anlayışın mətnin müxtəlif hissələrində fərqli terminlərlə ifadə olunması, cümlələr arasında məntiqi keçidlərin zəif qurulması, bağlayıcıların yetərsiz və ya qeyri-dəqiq işlədilməsi, eləcə də həddindən artıq uzun və mürəkkəb cümlə konstruksiyalarının seçilməsi mətnin bütövlüyünü və oxunaqlığını zəiflədir. Bu cür problemlər xüsusilə akademik və texniki tərcümələrdə oxucunun mətni izləməsinə və mənanı ardıcıl şəkildə qavramasını çətinləşdirir. Halbuki axıcılıq yalnız estetik göstərici deyil, eyni zamanda məzmunun daha asan qavranılmasını təmin edən funksional bir keyfiyyətdir. Buna görə də tərcümə mətnlərinin qiymətləndirilməsi zamanı yalnız qrammatik düzgünlük deyil, həm də mətnin daxili bütövlüyü, məntiqi ardıcılığı və ritmik təşkili nəzərə alınmalıdır.

Tərcümə mətnlərində semantik yayınmaların və üslub xətələrinin elmi əsaslarla araşdırılması sistemli linqvistik analiz metodlarının tətbiqini zəruri edir. Bu baxımdan müqayisəli mətn təhlili ən əsas və təsirli üsullardan biri hesab olunur. Mənbə mətn ilə hədəf mətnin dil, məna və üslub səviyyələrində birbaşa müqayisəsi tərcümə prosesində meydana çıxan fərqlərin konkret və əsaslandırılmış şəkildə müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır. Belə bir təhlildə söz seçimi, cümlə quruluşu, kontekst uyğunluğu, üslub səviyyəsi və mətnin ümumi kommunikativ funksiyası birlikdə qiymətləndirilir. Müqayisəli analiz vasitəsilə hədəf mətnin mənbə mətnə hansı səviyyələrdə yaxınlaşdığı, hansı məqamlarda ondan uzaqlaşdığı və bu uzaqlaşmanın məqsədli tərcümə strategiyası, yoxsa səhv nəticəsi olduğu daha aydın

şəkildə üzə çıxarılır [5]. Bu prosesi tamamlayan digər mühüm yanaşmalardan biri səhv təsnifatı modelləridir. Tərcümə səhvlərinin semantik, leksik, sintaktik, üslubi və praqmatik kateqoriyalar üzrə təsnif edilməsi təhlil prosesinə daha yüksək dərəcədə sistemlilik və obyektivlik qazandırır. Beləliklə, qiymətləndirmə yalnız ayrı-ayrı nümunələr üzərində deyil, həm də təkrarlanan səhv tipləri və ümumi meyllər əsasında aparıla bilər. Xüsusilə akademik tədqiqatlarda bu yanaşma səhv növlərinin paylanmasını, sıxlığını və tərcümə prosesində davamlı şəkildə təkrarlanan problem sahələrini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Keyfiyyət və kəmiyyət analiz üsullarının birlikdə tətbiqi isə araşdırmanın həm dərinliyini, həm də etibarlılığını artırır. Keyfiyyət analizi səhvlərin səbəblərini, kontekstual şərtlərini və mətnə təsirini şərh etməyə imkan verdiyi halda, kəmiyyət analizi bu səhvlərin tezliyini və paylanma xüsusiyyətlərini ortaya qoyaraq ümumi tendensiyaların müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, tərcümə mətnləri həm şərhədgici, həm də sistemli elmi yanaşma ilə qiymətləndirilə bilər.

Nümunə mətnlər əsasında aparılan ətraflı təhlillər də tərcümə mətnlərinin lingvistik araşdırılmasında mühüm yer tutur. Müəyyən mətn parçalarının seçilərək mənbə və hədəf dil səviyyələrində müqayisə olunması nəzəri anlayışların konkret nümunələr üzərində daha aydın izah edilməsinə imkan verir. Leksik seçimlər, cümlə quruluşları, üslub fərqləri və kontekstdən qopma halları bu üsulla daha görünən və izaholunan olur. Beləliklə, tərcümə səhvləri yalnız abstrakt nəzəri kateqoriyalar kimi deyil, real mətn nümunələri vasitəsilə praktik şəkildə də təhlil oluna bilər. Bu metod tərcümə təhsili baxımından da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Tələbələrin real mətnlər üzərində səhv təhlili aparması onların nəzəri bilikləri praktik müstəvidə mənimsəməsinə, tərcümə qərarlarını tənqidi şəkildə dəyərləndirməsinə və peşəkar tərcümə bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə mühüm töhfə verir.

Tərcümə keyfiyyətini müəyyən edən amillər bu müzakirənin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. İlk növbədə, tərcüməçinin mənbə və hədəf dillər üzrə bilik səviyyəsi tərcümə keyfiyyətinin başlıca göstəricilərindən biri hesab olunur. Lakin dil biliyi yalnız qrammatik qaydaların mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır; bu anlayış eyni zamanda zəngin söz ehtiyatını, frazeoloji vahidlərə bələdliyi, kontekstual təhlil bacarığını, mətn növləri barədə məlumatlılığı və üslubi həssaslığı da özündə birləşdirir. Bununla yanaşı, tərcüməçinin mədəni bilik səviyyəsi də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə mədəniyyətə məxsus ifadələrin, simvolik istinadların və sosial-mənəvi çalarların düzgün şərh olunaraq hədəf mədəniyyətə uyğun şəkildə təqdim edilməsi məhz bu kompetensiyanın səviyyəsindən asılıdır. Mətn növü və kontekst barədə məlumatlılıq da ən azı dil biliyi qədər vacibdir. Çünki akademik, texniki, bədii və jurnalistik mətnlərin hər biri fərqli ifadə prinsipləri, üslub normaları və kommunikativ məqsədlər tələb edir. Buna görə də tərcüməçinin mətnin janrını, funksiyasını və kontekstini düzgün müəyyənləşdirməsi tərcümənin adekvatlığı və funksionallığı baxımından həlledici rol oynayır. Müasir dövrdə texnologiya və maşın tərcüməsi alətlərinin tərcümə prosesinə təsiri də getdikcə artır. Bu alətlər sürət, terminoloji ardıcılıq və məhsuldarlıq baxımından mühüm üstünlüklər təqdim etsə də, kontekstin, mədəni istinadların və üslubun adekvat ötürülməsi məsələsində hələ də insan təhlili və şərhini tam əvəz edə bilmir. Buna görə də maşın tərcüməsi vasitəsilə əldə olunan mətnlərin yüksək keyfiyyətli nəticəyə çevrilməsi, əsasən, şüurlu və peşəkar insan müdaxiləsi ilə mümkün olur [2].

Nəticə

Bütün bu yanaşmalar göstərir ki, tərcümə mətnlərində semantik yayınmaların və üslub xətalalarının aradan qaldırılması yalnız fərdi diqqət və dil bacarığı ilə məhdudlaşmır; bu, eyni zamanda çoxşaxəli təhsil, redaktə və nəzarət mexanizmlərinin sistemli şəkildə qurulmasını tələb edir. Tərcümə təhsilində məna təhlili, kontekstual oxu, müqayisəli mətn analizi və səhv təsnifatı kimi metodlara daha geniş yer verilməsi tərcüməçi namizədlərin mətnə bütöv və analitik yanaşma bacarıqlarını gücləndirə bilər. Eyni zamanda mətn növlərinə uyğun dil istifadəsi, terminologiyanın idarə olunması və mədəni ötürmə strategiyaları kimi sahələrdə

praktik məşğələlərin artırılması da xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bununla yanaşı, redaktə və nəzarət mexanizmlərinin inkişaf etdirilməsi tərcümə keyfiyyətinin institusional səviyyədə təmin olunmasına mühüm töhfə verir. Çoxmərhləli oxu, terminoloji yoxlama, dil redaktəsi və yekun nəzarət prosedurları fərdi səhvlərin azaldılmasında təsirli vasitələr kimi çıxış edir. Dilçilik analiz metodlarının yalnız akademik tədqiqatlarda deyil, eyni zamanda peşəkar tərcümə praktikalarında da keyfiyyətin qiymətləndirilməsi üçün əsas meyar kimi tətbiq olunması tərcümə fəaliyyətinin daha şüurlu, sistemli və elmi əsaslarla həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

Ədəbiyyat

1. Baker, M. (2011). *In other words: A coursebook on translation* (2nd ed.). Routledge.
2. Bassnett, S. (2014). *Translation studies* (4th ed.). Routledge.
3. Catford, J. C. (1965). *A linguistic theory of translation: An essay in applied linguistics*. Oxford University Press.
4. Hatim, B., & Mason, I. (1990). *Discourse and the translator*. Longman.
5. Munday, J., Ramos Pinto, S., & Blakesley, J. (2022). *Introducing translation studies: Theories and applications* (5th ed.). Routledge.
6. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
7. Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Brill.

LINGUISTIC ANALYSIS OF SEMANTIC SHIFTS AND STYLISTIC DEVIATIONS IN TRANSLATION TEXTS

Naila Huseynova

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

This study linguistically analyzes the main causes and forms of semantic shifts and stylistic deviations in translation texts. The article demonstrates that translation is not merely the transfer of words from one language to another, but also a process of adequately reconstructing meaning, context, style, and cultural content. Therefore, translation quality is determined by the preservation of semantic equivalence, functional appropriateness, and stylistic coherence.

The study explains lexical meaning errors, narrowing and broadening of meaning, incorrect transfer of meaning, cultural meaning shifts, and syntactic-stylistic inconsistencies as the most common problems encountered in translation. As a result, it is emphasized that, in order to prevent such errors, the translator's linguistic and cultural competence, contextual analysis skills, and the systematic use of editing and linguistic analysis methods are of particular importance.

Keywords: semantic shift, stylistic deviation, translation quality, semantic equivalence, linguistic analysis

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СЕМАНТИЧЕСКИХ ОТКЛОНЕНИЙ И СТИЛИСТИЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ В ПЕРЕВОДНЫХ ТЕКСТАХ

Найля Гусейнова

Азербайджанского университета языков, Баку, Азербайджан

Данное исследование посвящено лингвистическому анализу основных причин и форм семантических отклонений и стилистических нарушений в переводных текстах. В статье показано, что перевод представляет собой не только передачу слов из одного языка на другой, но и процесс адекватного воспроизведения смысла, контекста, стиля и культурного содержания. В связи с этим качество перевода определяется сохранением семантической эквивалентности, функциональной адекватности и стилистической целостности.

В исследовании лексические ошибки значения, сужение и расширение значения, неправильная передача смысла, культурные семантические сдвиги и синтаксико-стилистические несоответствия рассматриваются как наиболее часто встречающиеся проблемы в переводе. В заключение подчеркивается, что для предотвращения подобных ошибок особое значение имеют языковая и

культурная компетентность переводчика, навыки контекстуального анализа, а также систематическое использование методов редактирования и лингвистического анализа.

Ключевые слова: семантическое отклонение, стилистическое нарушение, качество перевода, семантическая эквивалентность, лингвистический анализ

Daxil oldu: 19.01.2026

Çap edildi: 25.05.2026